

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З
ІНВАЛІДНІСТЮ»**

Виконав:
студент II курсу, групи Sz1-M22
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
Чабан Віталій Олександрович

Керівник: **Співак В.І.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент.

Кам'янець-Подільський – 2023 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретичний аналіз проблеми соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.....	6
1.1. Історичний розвиток проблеми суспільної допомоги людям із обмеженими функціональними можливостями.....	6
1.2. Нормативно-законодавче забезпечення прав дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні.....	14
1.3. Державна допомога, медико-соціальні послуги, реабілітація та соціально-педагогічна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями.....	24
Висновки до I розділу.....	44
Розділ II. Зміст, форми і методи соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями в процесі навчання.....	45
2.1. Освіта дітей з особливими потребами, забезпечення культурних та інформаційних потреб.....	45
2.2. Створення індивідуальних освітньо-корекційних програм як передумова успішної адаптації дітей з обмеженими функціональними можливостями до навчального процесу.....	59
Висновки до II розділу.....	64
Розділ III. Шляхи підвищення ефективності соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.....	65
3.1. Дослідження передумов реалізації інклюзивного навчання дітей з обмеженими функціональними можливостями.....	65
3.2. Можливі шляхи підвищення ефективності соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.....	72
Загальні висновки.....	84
Список використаних джерел і літератури.....	87
Додатки.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогодні проблема соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні набуває особливого значення у зв'язку з посиленням соціально-економічних змін у суспільстві, що негативно впливають на стан здоров'я населення, зокрема дітей. Зростання частки дітей з обмеженими функціональними можливостями в загальній структурі населення потребує нових підходів до їх соціальної підтримки.

Традиційна державна політика з розв'язання проблем інвалідності та інвалідів, що мала місце в минулому, не в повній мірі відповідає сучасним реаліям. Вона потребує вдосконалення з урахуванням нових соціально-економічних умов, а також особливостей розвитку дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Діти з обмеженими функціональними можливостями є однією з найуразливіших категорій населення. Вони потребують особливих умов для повноцінного розвитку та реалізації своїх прав і можливостей. Метою соціальної політики уряду України щодо дітей з обмеженими функціональними можливостями є створення таких умов, за яких вони могли б користуватися тими самими правами й виконувати ті самі обов'язки, що й інші члени суспільства.

Однак, незважаючи на певні кроки, що зроблені в Україні щодо формування законодавчої бази для вирішення проблем громадян з особливими потребами, на практиці права дітей з обмеженими функціональними можливостями не завжди реалізуються. До основних проблем соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні належать:

- Відсутність єдиної системи обліку дитячої інвалідності, що ускладнює вивчення проблеми та прийняття ефективних заходів щодо її вирішення.

- Недосконалість чинного законодавства щодо соціального захисту дітей-інвалідів, що призводить до порушення їх прав та гарантій.
- Недостатня ефективність заходів, що здійснюються на рівні органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій щодо соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, спрямованого на вдосконалення законодавчої бази, підвищення ефективності її реалізації, створення єдиної системи обліку дитячої інвалідності, а також розширення мережі закладів та організацій, що надають соціальні послуги дітям з обмеженими функціональними можливостями.

Об'єктом магістерського дослідження є соціальна підтримка дітей-інвалідів в Україні.

Предметом дослідження є зміст, форми і методи соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства про соціальний захист дітей з обмеженими функціональними можливостями і власного дослідження з'ясувати основні проблеми дітей - інвалідів в Україні.

Завдання дослідження:

- проаналізувати історичний розвиток проблеми суспільної допомоги людям із обмеженими функціональними можливостями;
- розглянути нормативно-правові засади й існуючу практику забезпечення прав дітей цієї категорії;
- визначити зміст, форми і методи соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями;
- розробити програму соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями .

Гіпотеза дослідження: Рівень соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні є недостатнім для забезпечення їхнього повноцінного розвитку та інтеграції в суспільство.

Теоретичну базу дослідження становлять праці відомих вчених України: В.С. Андріїва, Н.Б. Болотіної, Т.З. Герасимова, Б.І. Сташківа, І.М. Сироти, Б.С. Стичинського, Л.П. Шумної, О.В.Безпалько, С. Архипова, та інші.

Методи дослідження: історичний (сучасний стан регулювання соціального захисту дітей-інвалідів розглядається як результат розвитку національного законодавства, простежується розвиток понять «інвалід», «соціальне забезпечення», «соціальний захист»); порівняльний (при аналізі вітчизняного законодавства та законодавства окремих зарубіжних країн); формально-логічний; системно-структурний, за допомогою яких здійснюється аналіз усієї системи соціального захисту дітей-інвалідів та визначаються загальні ознаки та специфічні риси видів соціального захисту.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, щоб проаналізувати історичний розвиток суспільної допомоги людям з обмеженими функціональними можливостями, виявити основні тенденції її розвитку та дослідити сутність, види та організацію соціального захисту дітей-інвалідів в Україні.

Структура та обсяг магістерського дослідження. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, які містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (80 найменувань) та додатку.

Загальний обсяг магістерської роботи становить 95 сторінки. Основного тексту - 81 сторінока.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У роботі розглянуто і проаналізовано основні проблеми соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Проведене дослідження дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. Соціальна підтримка є важливою умовою всебічного розвитку та успішної інтеграції дітей з обмеженими функціональними можливостями в суспільство. Вона може включати такі заходи, як:

- ✚ доступ до якісної освіти та медичної допомоги;
- ✚ забезпечення доступності громадських місць та транспорту;
- ✚ створення сприятливого соціального середовища;
- ✚ залучення до соціальних та культурних заходів.

Успішна соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями вимагає тісної співпраці держави, громадськості та сімей дітей з інвалідністю. Держава повинна забезпечити доступність соціальних послуг для всіх дітей з обмеженими функціональними можливостями, незалежно від їхнього місця проживання. Громадські організації можуть надавати пряму підтримку дітям та їхнім сім'ям, пропагувати ідеї інклюзивності та толерантності, сприяти розвитку державних програм соціальної підтримки. Сім'ї дітей з обмеженими функціональними можливостями повинні бути готові до виховання та розвитку таких дітей, отримувати необхідну підтримку та допомогу.

У перспективі соціальна підтримка дітей з обмеженими функціональними можливостями в Україні має розвиватися в таких напрямках:

- ❖ забезпечення доступності соціальних послуг для всіх дітей з обмеженими функціональними можливостями, незалежно від їхнього місця проживання;
- ❖ розвиток інклюзивної освіти та соціальної інфраструктури;

- ❖ підвищення обізнаності суспільства про права та потреби дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Реалізація цих напрямків сприятиме створенню в Україні ефективної системи соціальної підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями, яка забезпечить їхній всебічний розвиток та успішну інтеграцію в суспільство.

2. Навчальний процес для дітей з обмеженими функціональними можливостями здійснюється окремо за спеціальними навчальними планами, програмами, підручниками та супроводжується обов'язковими заняттями з корекційного блоку. У вільні від навчання години учні спільно зі здоровими однолітками беруть участь у різних сферах шкільного життя. У роботі з дітьми із обмеженими функціональними можливостями дуже важливою є співпраця з додатковими фахівцями (аудіологами, психологами, логопедами, фахівцями з лікувальної фізкультури і працетерапії та іншими спеціалістами). Вузькі фахівці працюють у тісному контакті з вчителями, постійно ведуть відстежування розвитку дитини. Вони можуть допомагати задовольняти індивідуальні потреби дітей, а також надавати вчителям і батькам необхідну інформацію.

3. Актуальність дослідження та аналізу проблем сімей, які виховують дитину з особливими потребами полягає в тому, що на сьогоднішній день такі сім'ї є однією з найменш захищених категорій населення. Тому в даній роботі було проведене анкетування, метою якого є дослідження проблем сімей, в яких виховуються діти з особливими потребами та ставлення батьків дітей з особливими потребами, студентів, вчителів та учнів школи, в якій навчаються діти з особливими потребами до інклюзивного навчання. Результати опитування стосовно доцільності використання інклюзивного навчання виявили: необхідність інклюзивного навчання як напрямку роботи з дітьми-інвалідами; не повну поінформованість частини батьків та студентів в питаннях інклюзивного навчання. Результати проведеного опитування учнів школи, в якій навчаються діти з особливими потребами показали

необхідність і доцільність інклюзивного навчання. Діти розуміють, що спілкування із здоровими людьми допоможе дітям з вадами розвитку успішніше адаптуватися до навчання, вони отримують можливості для спілкування, моральну підтримку, допомогу у навчанні, не будуть відчувати себе відокремленими від інших дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Архипова С. Методи та технології роботи соціального педагога. Черкаси, 2008. 456 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2013. 134 с.
3. Безпалько О., Едель С Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2001. 198 с
4. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід. Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2015. 93 с
5. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. Харків: Бурун Книга, 2016. 160 с.
6. 75. Бойко О.М. Ставлення вчителів до інклюзивної освіти в Україні. Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Педагогічна освіта. Випуск 91. 2022. С 161-170.
7. Борисова Ю.В. Методологія та методи соціальних досліджень. Київ: ДЦССМ, 2013. 216 с
8. Борщевська Л.В., Зіборова Л.В., Іванова І.Б. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. Київ, 2017. 79 с
9. Бочелюк, В.Й. Психологія людини з обмеженими можливостями: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 264 с.
10. Галецька І.І. Психологічні проблеми сім'ї з неповносправною дитиною. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименко.* Київ. 2011. Ч. 3. С 43-47.
11. Горецька О. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.* 2017. № 2. С.289-295.
12. Гусак Н.Є. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття // Соціальна політика та соціальна робота. – 2008. – № 1. – С.103-114.

- 13.Грабовенко Н. Обґрунтування змісту і форм соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями в умовах реабілітаційних центрів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2017. №3. С.60-66.
- 14.Дитинство в Україні: права, гарантії, захист. (Збірник документів). Ч. II. Київ: "Столиця", 1998. 87 с.
- 15.Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд. Створення інклюзивних класів (програми особистісно зорієнтованої освіти дітей від 0 до 10 років "Крок за кроком"). Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред.кол. Н.Софій, І.Єрмаков та ін. Київ: Контекст, 2015. С.308-318.
- 16.Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге вид. / за заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
- 17.Закусило О.Ю. Прикладні аспекти соціальної роботи із сім'ями, що мають дітей з особливими потребами. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Київ: [б. в.], 2019. №5. С.76-82.
- 18.Зверева І.Д. Соціальна робота з людьми з особливими потребами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2015. №6. С 33-46.
- 19.Зверєва І.Д. Концептуальні основи соціального захисту людей з функціональними обмеженнями. *Інвалід і суспільство. Проблеми інтеграції*. Київ, 2017. С.4-10.
- 20.Зверєва І.Д. Соціальна робота з людьми з фізичними вадами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. №6. С.33-46.
- 21.Іванова І. Діти з фізичними вадами: проблема термінологічного визначення. *Дефектологія*. 2015. № 1. С.18-20
- 22.Іванова І. Діти з особливими потребами: проблема термінологічного визначення. *Дефектологія*. 2013. № 1. С.2-7.
- 23.Іванова І.Б. Організація соціально-педагогічної та психологічної допомоги інвалідам у системі соціальних служб для молоді. *Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції*. Київ, 2020. С. 28-32.

- 24.Іванова І.Б. Соціальні проблеми дітей і батьків у контексті їхнього ставлення до ситуації. *Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів*. Київ: Логос, 2018. С.58-60.
- 25.Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. Київ: Логос, 2009. 89 с.
- 26.Іванова І.Б. Формування в суспільстві позитивного ставлення до людей з обмеженими фізичними та розумовими можливостями. *Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів*. Київ: Логос, 2011. С.12-14
- 27.Ляшенко Т.Д., Обухівська А.Г. Як навчати дітей з порушеннями психофізичного розвитку Київ: Ніка-Центр, 2013. 143 с
- 28.Інклюзивна школа: особливості організації та управління / За ред. Л.І.Даниленко. Київ: ВФ “Крок за кроком”, 2007. 127 с
- 29.Капська А.Й. Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
- 30.Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
- 31.Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника: навч.-метод. посіб. Київ: ДЦССМ, 2014. 164 с.
- 32.Кириленко В. Дитина з проблемами у фізичному розвитку у загальноосвітній школі. *Психолог*. 2017. № 7. С.10 -12.
- 33.Коваль А.Т., Зверева І.Д., Хлебик СР. Соціальна робота. Київ: ІЗМН, 2009. 392 с.
- 34.Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади. Київ: Педагогічна думка, 2015. 458 с
- 35.Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування: Метод, реком. / Упоряд. Г.М.Лактіонова та ін. Київ: Науковий світ, 2000. 141с.
- 36.Концепція спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами в Україні. *Дефектологія*. 1996. №1. С.2-15.

- 37.Кунанець О., Дідух Г. Досвід залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл. *Психолог*. 2014. №7. С.18-21.
- 38.Лабайчук Г. Навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Радість дитинства - вільні рухи*. 2016. № 4. С. 4-5.
- 39.Левін Р.Я. Соціальні проблеми сімей з дітьми, які мають функціональні обмеження. *Український соціум*. 2015. №3. С.114-133.
- 40.Левченко М. Артерапія як частина реабілітаційного процесу: Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття. *Науково-методичний збірник. У 2-х ч. Ч. 2*. Київ, 2013. С.59-61.
- 41.Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології. Навчально-методичний посібник. Київ, 2012. 112 с
- 42.Лукіна Л.М. Практична дельфінотерапія. *Практична психологія та соціальна робота*. 2017. №4. С.47-58.
- 43.Любота В.В., Солопай С.В., Біланик Н.В., Пшенічна В.С. Інтегрований театр для молоді з розумовою відсталістю. Київ: ІКЦ Леста, 2012. 48 с.
- 44.Ляшенко В. Рання соціальна реабілітація дітей-інвалідів. *Соціальний захист*. 2013. №5. С.35-41.
- 45.Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології. Київ: Перун, 2001. 464 с.
- 46.Марчук О.В., "Особливості інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами в Україні". Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Педагогіка. Випуск 132. 2022. С. 31-36.
47. Мельник Н.В., "Інклюзивна освіта: міжнародний досвід та перспективи в Україні". Вісник Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогіка. Випуск 32. 2022. с. 107-116.
- 48.Мілютіна К Психологія сім'ї. Техніки раціонально-інтуїтивної психокорекції родини. Київ: Главник, 2007. 144 с.

- 49.Мостіпан О. Державна політика щодо інвалідів і перспектива та пріоритети. *Соціальний захист*. 2012. №11. С. 5-18.
- 50.На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. / Л.В.Борщевська, А.В.Зіброва, І.Б.Іванова. Київ: Либідь, 2013. 180 с
- 51.Новицкий С. Педагогічна корекція як важлива складова реабілітаційної педагогіки.: Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття. Науково-методичний збірник. У 2ч. 4.2. Київ, 2016. С.44-48.
52. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Київ: Либідь, 2004. 121 с.
53. Офіційний сайт Верховної Ради України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні":
54. Офіційний сайт Верховної Ради України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> Закон України "Про охорону здоров'я":
- 55.Офіційний сайт Верховної Ради України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> Закон України "Про освіту":
- 56.Офіційний сайт Верховної Ради України:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- 57.Про становище інвалідів в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами: Державна доповідь. Київ: Соцінформ, 2012. 160 с.
- 58.Радченко МЛ. Особистісна саморегуляція дорослих у сім'ях з розумово відсталими дітьми-інвалідами: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Київ, 2013. 18 с.
- 59.Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей: методичний посібник / А.Луговський, М.Сварник, О.Падалка. Львів: Колесо, 2018. 144 с.
- 60.Реабілітація дітей з інвалідністю. - [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://www.msp.gov.ua/content/reabilitaciya-ditey-z-invalidnistyu-vnaslidok->

dityachogo-cerebralnogo-paralichu.html

- 61.Родименко І.М. Сучасний погляд на навчання дітей з особливими потребами. *Нива знань*. 2018. № 2. С.8-12.
- 62.Розвиток модельних центрів інклюзивної освіти для дітей з особливими потребами: Інформаційний збірник. Київ: Всеукраїнський фонд “Крок за кроком”, 2014. 76 с
63. Савчук Л. Навчання в інклюзивному класі. Особливості організації. *Психолог*. 2014. №2. С.46-48.
- 64.Соціальна адаптація дітей та молоді з вадами розвитку: Звіт про НДР / Державний ін-т проблем сім'ї та молоді; Державний центр соціальних служб для молоді. Київ: ІЗМН, 2016. 134 с.
- 65.Соціальна реабілітація дітей та молоді з особливими потребами / Інформаційно-методичний збірник. Одеса: ООЦССМ, 2001. 176 с
- 66.Соціальна робота / В.П.Андрущенко та ін. - К.: ДЦССМ, 2002. 440 с
- 67.Соціальна робота в Україні / За заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. - Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 321 с
- 68.Соціальна робота в Україні: теорія та практика / За заг. ред. А.Я.Ходарчук. Київ: ДЦССМ, 2002. 172 с
- 69.Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід): матеріали міжнародної конференції / За ред. В.І.Бондаря, Р.Петришина. Київ: Наук, світ, 2004. 200 с
- 70.Теорія і методи соціальної роботи / За ред. Семигіної, І.І.Миговича. Київ: Академвидав, 2005. 328 с
- 71.Титаренко Т. Психологічні можливості самореалізації у складній ситуації: Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття. Науково-методичний збірник. У 2-х ч. Ч.1. Київ, 1998. С.142-149.
- 72.Толстоухова С.В. Соціальна реабілітація молоді з обмеженою дієздатністю. Київ: УДЦССМ, 2000. 184 с.

- 73.Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Київ: Кондор, 2018. С.339-342.
- 74.Тюптя Л.Т. Соціальна робота (теорія і практика). Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВМУРОЛ “Україна”, 2014. 408 с.
75. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю// Реабілітація дітей// Загальна інформація. - [Електронний ресурс]. Режим доступу: [еhttps://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/zagalna-informaciya](https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/zagalna-informaciya)
- 76.Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю// Реабілітація дітей// Перелік реабілітаційних установ 2023. - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ispf.gov.ua/diyalnist/reabilitaciya-ditej/perelik-reabilitacijnih-ustanov>
- 77.Шанін Т. Соціальна робота як культурний феномен сучасності. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2015. №2. С 39-41.
- 78.Шевцов А.Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я. Київ: Соцінформ, 2011. 95 с
- 79.Шевцов А.Г. Методологічні принципи соціальної реабілітації осіб з обмеженими функціями здоров'я. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. 2016. № 6. С.337-342.
- 80.Шклярський Ю. Соціальний захист: розвиток і перспективи. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2019. №4. С.12-15.